دەوڵەتی عێراق و باشوری کوردستان.. د. نووری تاڵەبانی

دەوڵەتی عێراق لە 23ی ئابی 1921 بریتانیا دروستیکردووە، باشووری کوردستان لەو دەمە بەشێك نەبووە لەو دەوڵەتە..
د. نووری تاڵەبانی

((بەبۆنەی تێپەڕبوونی سەد ساڵ لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق لەلایەن دەوڵەتی بریتانیا لە ساڵی 1921، پێشنیازکرا ئەو ڕۆژە بە ڕۆژی نیشتمانی عێراقی دەستنیشان بکرێت، کە هەڵەیەکی گەورەیە، کورد پێویستە ئەو هەڵەیەی بەسردا تێنەپەڕ نەبیت.
لە بەرگی دووەمی کتێبەکەی د. نووری تاڵەبانی، لەژێرناوی: "بیرەوەری و بانەژێباسێک لە نووسینەکانم بۆ زمانی کوردی"، کە لەم ڕۆژانەدا تەکرا، لەگەڵ بەرگی سێیەمی بە عەرەبی و بەرگی چوارەمی بە زمانی ئینگلیزی دەکەونە بەرچاوی خوێنەران، بابەتێك تەرخانکراوە بە ئەو تەوەرەیە، لێرە بە پێویستی دەزانم وەکو خۆی بڵاوی بکەمەوە.
هەموو دەزانین کە لەشکری دەوڵەتی بریتانیا لە ساڵی 1918، ولاتی مەزۆپۆتامیای داگیرکردبوو، پاش ماوەیەك میر فەیسەڵەی کوڕی شا حسەینی حیجازی لە شامەوە هێنابوو بۆ عێراق تا تاجی پاشایەتی بنێتەسەر. بەشێك لە مێژوونووسانی عێراقی و عەرەبی پێیان وابوو لەژێر گوشاریی عێراقیەکاندا ئینگلیزەکان ئەو کارەیان ئەنجامداوە، تا کۆتایی بە شۆرشی ساڵی 1921 (ثورة العشرین) بێنێت و ئەو دەوڵەتەی بۆ عێراقییەکان دروستکردووە. وەکو بەشێك لە مێژوونووسانی کورد ئاماژەیان بۆ کردووە، کورد لەودەمە چاوەڕێی جێبەجێکردنی بەندەکانی پەیماننامەی سیڤەری ساڵی 1920بوو، کە ڕاشکاوانە بەڵێنی پێدانی حوکمی ئۆتۆنۆمیی فراوانی بە کورد دابوو، هەنگاوی پاشتر دامەزراندنی قەوارەیەکی سیاسیی بوو، کە ناوچەی ولایەتی مووسل بگرێتەوە، بە چەند مەرجێکی دیاری کراو.)) **فازیل شەوڕۆ.**

ئەمەش دەقی بابەتەکەی دکتۆر نووری تاڵەبانی یە:
ئینگلیز ویلایەتی مووسڵی لکاندوە بە دەوڵەتی عێراق لەبەر بەرژەوەندی ستراتیجیی خۆی لە ناوچەکە و نەوتی کەرکووک
لە سیمینارێکدا لە مەڵبەندی کوردۆلۆجی سەر بە زانکۆی سلێمانی، لە 30ی تشرینی یەکەمی ئەمساڵ بە برای هەژا و دۆستی دێرینم کاك دکتۆر کەمال مەزهەر ڕێکخرابوو، باسێکی بە پێزی لە ژێر ناوی: "هەڵوێستی

نەتەوەپەرستانی عەرەب بەرانبەر مەسەلەی نەتەوەیی کورد” پێشکەش کردووە. لەم باسکەیدا بەهانەی نموونەی مێژوویی، ڕووناکی خستۆتە سەر چەندین پرسیار کە دەمێکە چاوەڕێی وەڵامدانەوەیان دەکەن. کاك دکتۆر کەمالی مێژووزانی کورد، پەردەی لەسەر ڕووی ناسیۆنالیستە عەرەبە توندڕەوەکان لابردووە، چ ئەوانەی لە سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقدا ڕۆڵێکی سەرەکیان لە بنیاتنانی ئەو دەوڵەتە هەبووە، چ پاشماوەکانیان لە هەڵگری هەمان بیری نەتەوەیی توندڕەو لە بەعسی و ناسیۆنالیستەکانی تر، ئەوانەی خۆیان بەسەر حوکمی عێراقدا سەپاند لە کوودەتای شوومی شوباتی 1963وە تا نیسانی 2003.

لە بەشێکی دیکەی باسەکەی کە بە کێشەی ویلایەتی مووسڵ تەرخان کرابوو، گلەییەکانی جارێکی تر ئاراستەی ناسیۆنالیستە توندڕەوەکانی پاش دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق کردووە دەڵێت: “لەو ڕۆژگارانەدا ئەوان پێویستییان بەوە بوو دڵنیایی کوردیان بکردایە، چونکە دیاریکردنی چارەنووسی ویلایەتی مووسڵ لەسەر هەڵوێستی ئەوان وەستابوو، لەبەرئەوەی کورد لەو ڕۆژگارەدا هەڵوێستێکی ئێجگار جوامێرانەی نواندووە…”. ئەگەر بەباشی لە قسەکانی حاڵی بووبم، چونکە لە کۆڕەکەدا ئامادە نەبووم و بەهۆی میدیاوە ئاگاداری قسەکانی بووم، ویستوویەتی بڵێ: هەڵوێستی جوامێرانەی کورد بووەتە هۆی لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە دەوڵەتی عێراق کە ئینگلیزەکان لە ساڵی 1921 لە دوو ویلایەتی بەغدا و بەسرا دروستیان کردبوو. بەچوونەکەی ئەگەر بەم شێوە بێت، پێویستی بە شیکردنەوە هەیە، چونکە ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەی کوردستان و عێراق، لەگەڵ ئەو دەکیۆمێنتە نهێنییانەی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا کە پاشان بڵاوکراونەتەوە، پڕۆسەکە بە شێوەیەکی تر دەخەنە بەرچاو. بەپێی ئەو ڕووداو و دەکیۆمێنتانە، ئینگلیزەکان ڕۆڵی سەرەکیان لە لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە دەوڵەتی عێراقی دروستکراو لەلایەن خۆیانەوە هەبووە، بە دابینکردنی بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان، ڕۆڵی کورد لە ناوچەکانی کوردستان دژی ئەو پڕۆسەیە بووە. بێگومان بەشێك لەو پیاوماقووڵانەی کورد بەشدارییان کردووە لەو بە ناو “ڕاپرسی”یەی ڕێکخرابوو بۆ دەستنیشانکردنی پاشەڕۆژی ویلایەتەکە، ڕەنگە دەنگیشیان دابێ بخرێتە سەر دەوڵەتی عێراق، بەڵام زۆربەی بەشداربووان، یان بە ڕوونی ئاگادار نەکراونەتەوە لە ئامانجی پڕۆسەکە، یان ئەلتەرناتیڤێکی تەسك و ناهەموار خراوەتە بەردەستیان، چونکە داوایان لێکراوە وەڵامی ئەم پرسیارە بدەنەوە: دەتانەوێ وڵاتەکەتان بەشێك بێت لە عێراق، یان لە تورکیا؟ ئەو خەڵکانەی دەنگیان داوە بە مانەوەی ویلایەتی مووسڵی عوسمانی لە

چوارچێوەی تورکیا زۆربەیان ئاگاداری ئەو گۆڕانکارییانە نەبوون لە تورکیا ڕوویاندابوو. لێرە بە نموونە ئاماژە بە وەڵامی چەند کوردێکی باکووری کوردستان دەکەم، کە ڕۆژنامەنووسێکی ڕۆژاوایی پرسیاری لێکردبوون ڕایان چییە لەبارەی ئەو گۆڕانکارییانەی لە وڵاتەکەیاندا ڕوویانداوە و بوونەتە هۆی لابردنی سوڵتان. وەڵامیان بۆ جاری دووەم و سێیەم هەر ئەوە بووە: دەمانەوێ بزانین سوڵتان لابراوە و کێ لە جێگاکەی کراوە بە سوڵتان؟ لە ڕاستیدا زۆربەی دانیشتوانی کوردستان هەروایان زانیوە سەڵتەنەت هەر دەمێنێتەوە هەتا ئەگەر سوڵتانیش بگۆڕدرێت، گۆڕینی سوڵتان لە سەردەمی حوکمی عوسمانیدا کارێکی زۆر نائاسایی نەبووە. کە واتە خەڵکێکی زۆر ئاگاداری ئەو گۆڕانکارییانە نەبوون کە لە تورکیا ڕوویانداوە، لەو سەردەمە نە ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن هەبووە، نە ئەو جۆرە دەنگوباسانە بە ئاسانی بڵاوبوونەتەوە لە وڵاتێکی دواکەوتووی وەك کوردستان. لەوە دەچێت هەتا بەشێك لە سیاسەتمەدارانی ئەو سەردەمەی کوردستانی لە باشووریش ئاگادارییەکی ئەوتۆیان لەمەڕ باری سیاسی تورکیای کەمالی نەبووبێت. (ئۆزدەمیر) کە بۆ ماوەیەکی زۆر پەیوەندی بە نوێنەرانی شێخ مەحموودەوە کردووە لە ناوچەی ڕەواندز و جێگاکانی تر، نوێنەری موستەفا کەمال بووە و بە ناوی ئەوەوە گفتوگۆی لەگەڵ کردوون. سەیر لەوەدایە بەشێك لە نوێنەرانی شێخ مەحموود لەو گفتوگۆیانە کۆنە ئەفسەری ناو لەشکری عوسمانی بوون و دەبوایا موستەفا کەمال بناسن. لە مامۆستا تۆفیق وەهبی بەگم بیستووە، کە ئەفسەری تۆپچی بووە لە ناو لەشکری عوسمانی، موستەفا کەمالی لە نزیکەوە ناسیوە، چونکە ماوەیەك فەرمانداری بەتالیۆنەکەی بووە. ئەگەر زۆر لە ڕوناکبیرانی ئەو سەردەمەی کورد، لە کۆنە ئەفسەرانی لەشکری عوسمانی شارەزای موستەفا کەمال نەبن، دەبێ خەڵکانی تر چەند شارەزای بن؟ خەڵکی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی حوکمی عوسمانی لە برسیەتی و نەخوێندەواری و دواکەوتن بەولاوە هیچ مافێکی تریان نەبووە و هەموو دەمێك بێ بەش بوون لەهەموو ڕووێکی ئاوەدانی. جەنگی یەکەمی جیهانی (کە بە سەفەر بەلگ ناودەبرا) ببووە هۆی پەرەسەندنی برسیەتی و سەرگەردانی بۆ خەلکی کوردستان، کە بە هەموو شێوەیەك خەریکی پەیداکردنی پارووە نانێك بوون بۆ خۆیان و منداڵە برسیەکانیان. ژیانی خوێندەوار و نیمچە خوێندەوارانی کورد لە ژیانی خەڵکانی تر، ئەگەر خراپتر نەبووبێ چاکتر نەبووە، ئەوانیش سەرقاڵی پەیداکردنی پارووە نان بوون بۆ خێزانەکانیان، ئیتر چۆن ئاگاداری گۆڕانکارییەکانی ئەو سەردەمە بن؟

بێینەوە سەر باسی چۆنێتیی دەستنیشانکردنی پاشە ڕۆژی ویلایەتی

مووسڵ. منیش پشتگیری لە قسەکانی کاك دکتۆر کەمال دەڵێم: کێشەی کورد لە عێراقدا هەرگیز کێشەی نێوان کورد و عەرەب نەبووە، بەڵکو کێشەی نێوان ڕژێمە جۆراوجۆرەکانی عێراق و گەلی کورد و هێزە نیشتمانییەکانی بووە. کورد بە بەردەوامی لەلایەن ئەو ڕژێمانەوە زوڵمی لێکراوە، کە حاڵەتێکی بێ بڕوایی و گۆشەگیریی لا دروست کردووە. ئەم حاڵەتە بۆ ماوەیەکی زۆریش دەمێنێ و جێ پەنجەی ئەو کارە ناڕەوایانەی دەرحەقیان کراوە لە دەروونی کەسایەتی کورد دەمێنێتەوە. بەڵام نابێ ئەوەیش لەبیر بکەین کە گۆڕانکارییەکی گەورە ڕوویداوە لەسەر شێوەی بیرکردنەوەی بەشێکی زۆر لە عەرەبە ناسیۆنالیستەکان، بەتایبەتی لە ساڵانی نەوەتەکان بەدواوە. جاران زۆربەی ڕووناکبیرانی فیکری نەتەوەیی عەرەبی داواکارییە ڕەواکانی گەلی کوردیان بە "هەوڵدان بۆ دامەزراندنی ئیسرائیلێکی دووەم لەسەر خاك و نیشتمانی عەرەب دەدایە قەڵەم"! ئەمڕۆکە هەتا کەناڵە هەواڵییەکانی وەك (الجزیرە) و (العربیە) زاتی ئەوەیان نییە داواکارییەکانی کورد بەو تۆمەتە بشوبهێنن. ئەوان دەڵێن: ئەو فیدڕاڵییەتەی کورد داوای دەکات ڕێگاخۆشکەرە بۆ جیابوونەوەیان لە عێراق. ئەمە هەر بەچوون و شێوەی بیرکردنەوەی ئەوان نییە، بەڵکو بەشێکی زۆر لە لایەنە سیاسی و مەزهەبییەکانی عێراقیش بەو شێوە بیردەکەنەوە کە هەندێکیان خۆیان بە "دۆستی" کورد دەدەنە قەڵەم.

قسەکانی سەرەوەمان ڕێگا خۆشکەرن بۆ چوونە ناو باسی چۆنییەتیی لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە دەوڵەتی عێراقەوە، لێرەدا ناکرێت ئاماژە بە هەموو ئەو دۆکیۆمێنت و ڕووداوانە بکەم کە بوونەتە هۆی لکاندنی ئەم ویلایەتە بە دەوڵەتی عێراق، بەڵام دەکرێ دەستنیشانی بەشێکیان بکەم، بەتایبەتی ئەو دۆکیمێنت و نووسین و یاداشتانەی کە چەند کاربەدەستێکی ئینگلیزی ئەو سەردەمە تێیدا بە ڕوونی پەردەیان لەسەر ڕۆڵی خۆیان و هاوکارانیان لابردووە لە پێناو لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە دەوڵەتی عێراقەوە.

ویلایەتی مووسڵ تاکو ساڵی 1878 بە ویلایەتی شارەزوور ناوبراوە و کەرکووك مەڵبەندی بووە، ئەم ویلایەتە بەشێك بووە لە دەوڵەتی عوسمانی تا داگیرکردنی لەلایەن لەشکری بریتانیاوە لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی. زۆربەی دانیشتوانی ویلایەتەکە کورد بوون بەپێی ئەو ئامارانە کە ئینگلیزەکان خۆیان و حکومەتی ئەو سەردەمەی عێراق لە ساڵی 1924 بە مەزەندە کردوویانە. بەپێی ئەو ئامارە باری نەتەوەیی دانیشتوانی ویلایەتەکە بەم شێوەیە بووە:

70, 6 % کورد و 23, 8 % عەرەب و 5, 5 % تورکمان.

پاشەڕۆژی ویلایەتی مووسڵ بۆ یەکەمجار لە ڕێککەوتننامەی نهێنیی سایکس – بیکۆی نێوان هەردوو دەوڵەتانی بریتانیا و فەرەنسا و چەند دەوڵەتێکی تر دەستنیشانکراوە لە ساڵی 1916. بەپێی ئەو پەیماننامەیە، ویلایەتی مووسڵ درابوو بە فەرەنسا، هەردوو ویلایەتی بەغدا و بەسرا بۆ بریتانیا. ئەم دابەشکردنە خۆی لەخۆیدا ئەو ڕاستییەمان بۆ دەسەلمێنێ کە ئەو دوو دەوڵەتە زلهێزەی ئەو سەردەمە بە چاوی ئەمڕۆوە تەماشای عێراقیان نەکردووە، بە کیانێکی یەکگرتوویان نەزانیوە.
داگیرکردنی ویلایەتی مووسڵ لەلایەن لەشکری بریتانیاوە بووە هۆی دامەزراندنی ئیدارەیەکی ئینگلیزی لە ویلایەتەکە، بە سەرپەرشتیکردنی چەند ئەفسەرێکی سیاسی. مانەوەی لەشکری بریتانی لە ویلایەتەکە بە پێچەوانەی پەیماننامەی سایکس – بیکۆ بوو. دۆزینەوەی نەوتێکی زۆر لە ناوچەی کەرکووك لەلایەن ئینگلیزەکانەوە بووە هۆی چاوگێڕانەوەیان بە سیاسەتی پێشوویان و داڕشتنی ستراتیجیەتێکی نوێ بۆ ناوچەکە. چەندەها کۆبوونەوە و کۆنفرانس لەلایەن وەزارەتی کۆلۆنیاڵی بریتانی و کاربەدەستانیان لە هیندستان بەستراون، کە ئەوانیش بەرپرس بوون لە بەڕێوەبردنی سیاسەتی دەوڵەتەکەیان لە ناوچەکە.

لە دۆکیمێنتێکی نهێنی کە وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا لە ساڵی 1916 دا ئاراستەی سوپاسالاری لەشکری بریتانیای کردووە لە عێراق، پێی ڕادەگەیدوون نەکەن نزیکی ئەو ناوچانە ببنەوە کە کوردی لێیە. نووسراوەکە ئیمزای سێر " ئارسەر هێرتزل"ی لەسەرە، کە سکرتێری بەشی سیاسی بووە لە وەزارەتی دەرەوە. لەهەمان نووسراودا جارێکی تر بە بیری دێنێتەوە چاکترە نزیکی زنجیرە چیاکانی حەمرین نەبێت و بەهیچ شێوەیەك تێپەڕی نەکات. هەر لەو نووسراوەدا سنووری چیاکانی حەمرین دەستنیشانکراوە بەم شێوەیە: "لە سنووری وڵاتی فارسەوە (مەبەستی ئێرانە) دەست پێدەکات تاکو (فەتحە)ی سەر ڕووباری دیجلە، لەوێوە دەڕوات تا شارۆچکەی (هیت)". هەر لەوێدا نووسراوە "چوونە ئەو ناوچەیە دەبێتە هۆی پەیدابوونی کێشە لەگەڵ کوردەکان".(1) ئەم نووسراوە بە ڕوونی بۆمان دەردەخات کە وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا لە ساڵی 1916 دا بایەخێکی ئەوتۆی بە ویلایەتی مووسڵ نەدابوو. ڕازیبوونی حکومەتی بریتانیا بەپێی بەندە نهێنییەکانی ڕێککەوتننامەی سایکس – بیکۆ کە ویلایەتی مووسڵ بدرێتە فەرەنسا ئەو ڕاستیە دەسەلمێنێ. بەڵام داگیرکردنی ئەم ویلایەتە لە مانگی تشرینی یەکەمی (نۆڤەمبەری) 1918 بووە هۆی گۆڕانکارییەکی گەورە لە سیاسەتی حکومەتی بریتانیا و ئیدارەکەی لە بەغدا سەبارەت بە

پاش□□ژی ویلایەتی مووسڵ. ئیدارەی بریتانی لە بەغدا بە جددی کەوتە هەوڵدان بۆ مانەوە لە ویلایەتەکە. مۆرکردنی پەیماننامەی سان ڕیمۆ لە 24ی نیسانی 1920 لە نێوان بریتانیا و فەرەنسا، بەهۆی هەوڵەکانی لوید جۆرج سەرەك وەزیرانی بریتانیا لەگەڵ کلیمەنسۆ سەرەك وەزیرانی فەرەنسا بوونە هۆی دەست هەڵگرتنی فەرەنسا لە ویلایەتی مووسڵ، بەرامبەر بەشداریکردنی لە کۆمپانیای نەوتی تورکی. ئەم کۆمپانیایە پێشتر ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی لە هەردوو ویلایەتی مووسڵ و بەغدای پێدرابوو لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید. کۆمپانیاکە ئەڵمانەکان دایانمەزراندبوو بە هاوکاریکردنی تورکەکان، پاشان ناوەکەی گۆڕدرا، ناوی کۆمپانیای نەوتی عێراقی لێنرا.

ئیدارەی بریتانی لە عێراق کە ڕاستەوخۆ حوکمی هەردوو ویلایەتی بەغدا و بەسرای دەکرد، کەوتە هەوڵ و تەقەڵادان بۆ لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بەو دەوڵەتەی لە تەمموزی ساڵی 1921 بەناوی (مەملەکەتی عێراق) دروستی کردبوو و میر فەیسەڵی کوڕی شاە حوسێنی لە حیجازەوە بۆ هێنابوو کردبووی بە مەلیك بەسەریەوە. هەوڵە نهێنی و ئاشکراکانی ئیدارەی بریتانی لە بەغدا، بە تایبەتی هەوڵەکانی (کۆکس) و (مس بێل) لە کۆنف□رانسی قاهیرە و پاش ئەو کۆنف□رانسە، کە لە نووسین و یاداشتە بڵاوکراوەکانی خۆیاندا دەردەکەون، بوونە هۆی لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە دەوڵەتی تازە دروستکراوی عێراق لە ساڵی 1925 (2). سێر(ئەرنۆڵد وی□س□ن) کە ماوەیەك باوەڕپێکراوی پایەبەرزی/موعتەمەدی سامی بریتانیا بووە لە بەغدا، لە یاداشتەکانیدا نووسیویەتی: “چوونە ناوەوەی مووسڵ لەلایەن جەنەرال (مارشاڵ)ەوە بووە هۆی لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە دەوڵەتی عێراقی تازە دروستکراو” (3). کاپتن (ستیڤن لۆنگریك) کە لەو سەردەمە ئەفسەرێکی سیاسی بووە لە ناوچەکە، قسەکانی وی□س□ن دووبارە دەکاتەوە و نووسیویەتی داگیرکردنی مووسڵ لە پاش ئاگربەستی مۆدرۆس لە 30ی تشرینی 1918 بووە هۆی ئەوەی ئەم ویلایەتە ببێتە بەشێك لە عێراق” (4). دکتۆر عەبدولڕەحمان بەزاز کە کرایە سەفیری عێراق لە لەندەن لەپاش سەرکەوتنی کوودەتای ساڵی 1963، لە پەیڤین□ک□ی تەلەڤزیۆنیدا بە زمانی ئینگلیزی لە ناوەڕاستی 1963 دا سوپاسی بریتانیای کرد، “چونکە بە هۆی ئەوانەوە ویلایەتی مووسڵ گێڕدرایەوە بۆ عێراق”.

ئینگلیزەکان ڕێکخراوی “کۆمەڵەی گەلان”یان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان بەکارهێنا. لە پاش مۆرکردنی ئاگربەستی مۆدرۆس،

تورکەکان کەوتنە داواکردنی ویلایەتی مووسڵ بە بیانگەی ئەوەی لەشکری بریتانیا پاش مۆرکردنی ئەو ئاگربەستە چووەتە ناو مووسڵ. بۆ پووچەڵکردنەوەی داواکانی تورکیا، ئینگلیزەکان کەوتنە هەوڵدان بۆ دەستنیشانکردنی سنوورێکی کاتیی لە نێوان ویلایەتی مووسڵ و تورکیا بەهۆی کۆمەڵەی گەلانەوە (عصبة الامم). لە مانگی تشرینی یەکەمی 1924 ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان، لە بڕیارێکدا هێڵێکی وەهمی داڕشت بە ناوی “هێڵی بروکسێل” وەکو سنوورێکی کاتیی لە نێوان تورکیا و ویلایەتی مووسڵ. هەر لەو بڕیارەدا دەستەیەکی لێکۆڵینەوە ناولێنرا تا بچێتە ویلایەتەکە بۆ لێکۆڵینەوە و دەستنیشانکردنی پاشەڕۆژی سیاسیی ویلایەتەکە. ئەو دەستەی لێکۆڵینەوە لە 16 ی حوزەیرانی 1925 ڕاپۆرتێکی پۆزیتیقانەی پێشکەش بە ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان کردبوو، تیایدا پێشنیازی کردبوو ویلایەتی مووسڵ بخرێتە ژێرچاودێری (ماندێتی) بریتانیا بۆ ماوەی 25 ساڵ. هەر لەو ڕاپۆرتەدا داواکرابوو بەڕێوەبردنی کاروباری ئیداری و دادوەری و پەروەردە بە دەستی کوردەوە بێت و زمانی کوردی لە ویلایەتەکە زمانی فەرمی بێت، بەڵام پێش دەستپێکردنی ئەنجومەنی گەلان بە تەماشاکردنی ئەو ڕاپۆرتە گرنگە، شۆڕشێکی چەکدارانە لە باکووری کوردستان بە سەرکایەتیی شێخ سەعیدی پیران و هاوکارانی دژ بە حکومەتی موستەفا کەمال بەرپابوو. هۆی بەرپابوونی شۆڕشەکە دەگەڕێتەوە بۆ هەڵوەستی موستەفا کەمال، چونکە لەو بەڵێنانەی پێشتر پێی دابوون، کە ئۆتۆنۆمیەکی فراوان بە ناوچە کوردنشینەکانی تورکیا بدات، پەشیمان ببووەوە. کوردەکان پێشتر هاوکارییان لەگەڵ هێزەکانی موستەفا کەمال بۆ دەرکردنی لەشکری یۆنانی لە سەر خاکی تورکیا کردبوو، ئەویش بەرانبەر ئەو هاوکارییە، بەڵێنی پێدابوون حوکمی زاتی بە ناوچە کوردنشینەکان بدات. ئینگلیزەکان ئەم سەرهەڵدانەی کوردی باکووریان قۆستەوە و داوایان لە کۆمەڵەی گەلان کرد “هێڵی برۆکسێل” بکرێت بە سنووری یەکجارەکی لە نێوان تورکیا و عێراق. هەوڵ و کۆششیان لەگەڵ بەکارهێنانی نفووزی سیاسییان لەناو ئەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە بووە هۆی دەرچوونی بڕیارێکی نوێ لەلایەن ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان لە 16 ی کانوونی یەکەمی (دیسەمبەر) 1925، تێیدا هێڵی بروکسێل وەکو سنوورێکی فەرمی لە نێوان عێراق و تورکیا قبووڵکرا. هەر لەو بڕیارەدا عێراق بە سنووری تازەیەوە، کە هەرسێ ویلایەتی بەغدا و بەسراو مووسڵی دەگرتەوە، بۆ ماوەی 25 ساڵ خرایە ژێر ماندێتی بریتانیا. بەشێك لە مێژوونووسان دەستێوەردانی ئینگلیزەکان بەدوور نابینن لە هاندانی سەرانی ئەو شۆڕشەی کورد لە باکوور تاکو پەلە بکەن لە بەرپاکردنی سەرهەڵدانی چەکداری.

لەم کورتە باسەی لێرەدا خستوومانەتە بەرچاو بە ڕوونی دەردەکەوێ هەوڵەکانی ئینگلیز لەپاش داگیرکردنی ویلایەتی مووسڵ لە لایەن لەشکرەکەیەوە بوونەتە هۆی لکاندنی ئەم ویلایەتە بە دەوڵەتی عێراقەوە. بەلای منەوە دۆزینەوەی نەوتی کەرکووك و ناردنی ئەو نەوتە بە هۆی بۆڕی تایبەتەوە لەناو خاکی عێراقەوە تا دەگاتە سنووری سوریا و فەلەستین، لەوێوە بۆ سەر دەریای سپی پاشان بۆ ڕۆژاوا، هۆی لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بووە بە عێراق. لەو ڕۆژگارانەدا پەیوەندیی ئینگلیز و تورکیا خراپ بووە، بۆیە نەدەکرا نەوتی کەرکووك لە ڕێگای تورکیاوە ڕەوانەی ئەوروپا بکرێت وەکو ئەوەی پاشان سەدام حوسێن کردی. ئینگلیزەکان هەوڵ و تەقەڵایەکی زۆریان بۆ جێبەجێکردنی ئەم پلانەیان دا و بە مەرامی خۆیان گەیشتن.

سەبارەت بەو “ڕاپرسی”یەی کە گوایا کورد بەشداری تێداکردووە و دەنگی داوە بۆ لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە عێراق، لە ڕاستیدا پڕۆسەیەکی ڕواڵەتی بووەو زۆربەی زۆری خەڵکی کوردستان بەشدارییان تێدا نەکردووە، بەتایبەتی دانیشتووانی ناوچەکانی سلێمانی و کەرکووك. لە کەرکووك جگە لە کورد کە زۆربەیان بەشدارییان تێدا نەکردبوو، تورکمانەکانیش هەمان هەڵوێستیان هەبووە، بەڵام بۆ مەرامی خۆیان. ئەوان لە پێناوی ڕێکخستنی کار و چالاکییەکانیان بۆ بەشداری نەکردن لەو ڕاپرسییە، ڕێکخراوێکی تایبەتییان پێکھێنابوو بۆ پڕۆپاگەندەکردن دژی ئەو پڕۆسەیە. تورکمانەکانی کەرکووك لەو سەردەمەوە ئەو ناوچەیە بە بەشێك لە تورکیا دەزانن، بۆیە ناشێ و ناکرێ پڕۆسەی ڕاپرسی لەسەر دواڕۆژی بکرێت.

لەڕاستیدا ئەو پڕۆسەی ڕاپرسییە ڕێکخرابوو تەنیا پیاو ماقووڵانی شار و شارۆچکەکان و سەرۆك عەشیرەت و موختارەکان بەشدارییان تێداکردبوو. ڕاپرسییەکە بریتی بوو لەوەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە: دەتەوێ ببی بە عێراقی، یان بە تورك؟! لێرەدا قسەیەکی خوا لێی خۆشبێت، مامۆستا مەلا “عەلی حاجی تۆفیق”ی کۆیەم بەبیر دێتەوە، کە لە سەرەتای هەشتاکاندا بە زمانی مەلای گەورەی کۆیە بۆی گێڕامەوە. دەیگوت لە مەلای گەورەی بیستووە وتوویەتی: (کاتێ ئەو لیژنەیە هاتووتە کۆیە، پرسیاریان لێکردووە ئایا دەتەوێ بتدەینە عەرەب یان تورك؟) لەوەڵامدا پێی وتوون وادیارە دەتانەوێ بەشوومان بدەن! ئەگینا بۆ لێمان ناپرسن چیتان دەوێ؟ لەو ناوچانەی کوردستان کە دانیشتووانی بەشدارییان لە ڕاپرسییەکە کردووە، بەتایبەتی لە ناوچەی هەولێر و دەڤەری بادینان، بەشێك لەو خەڵکانە داوایان کردووە کوردستان لە ژێر ماندێتی بریتانیا بمێنێتەوە. کە واتە کورد بە شێوەی گشتی، یان بەشدارییان نەکردووە لەو “ڕاپرسییە”، یان داوای مانەوەی ئینگلیزیان کردووە لە کوردستان. هەڵبەتە

خەڵكانی دی هەبووە داوایان كردووە ویلایەتەكە ببێت بە بەشێك لە عێراق، بەڵام ڕادەی ئەو خەڵكانە زۆر نەبوون وەكو (ئەدمۆندز) ئیدعا دەكات. لەوەدەچێت ئەدمۆندز بۆ بڵاوكردنەوەی ئەم جۆرە پڕۆپاگەندانە ویستوویەتی بە بەردێك دوو نیشانە بشكێنێ. یەكەمیان واپیشان بدات كە كوردەكانی ویلایەتی موسڵ خۆیان ڕازی بوون وڵاتەكەیان ببێتە بەشێك لە عێراق، ئینگلیز ناچاری نەكردوون. مەبەستی دووەمی ئەوەبووە خۆی واپیشان بدات دۆستی كوردە، كەچی هەمیشە هەموو توانای خۆی تەرخانكردبوو بۆ خزمەتكردنی بەرژەوەندیی وڵاتەكەی وكۆمپانیاكانی پتڕۆڵی بریتانی، كە زۆر جاران ئەو بەرژەوەندییانە لەگەڵ ئاوات و بەرژەوەندییەكانی گەلی كورد نەگونجاو بوون. لە سیمینارێكدا لە ناوەڕاستی ساڵی 1964 بەسترابوو لە ئینستیتوێكی ستراتیژی تایبەت بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بە ڕاشكاوی دەسەڵاتدارانی حكومەتی ئەو سەردەمەی عێراقی بەئاگا هێنابووەوە “هیچ حكومەتێ لە بەغدا ناتوانێ لەسەركار بمێنێتەوە ئەگەر باس لە بەشداریكردنی لایەنێكی دی بكات لە نەوتی كەركووك”، مەبەستی مورد بووە.
ئەم بەشداری نەكردنەی بەشی زۆری خەڵكی كوردستان لەو ڕاپرسییە، ئاكامی قانوونیی لێدەبێتەوە بۆ ئەمڕۆی كوردستان و بایەخێكی تایبەتی هەیە. گەلی كوردستان ئەمڕۆ كە داوای دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عێراق دەكات لەسەر بنەمای ڕێككەوتنی ئارەزوومەندانە، چونكە كاتی خۆی بەشداری لە دامەزراندنی ئەم دەوڵەتە نەكردووە و پرسی پێ نەكراوە كە وڵاتەكەیان خستووەتە سەر خاكی عێراق. ئەگەر بڵێین كورد لەو سەردەمە لایەنگیری لكاندنی ویلایەتی مووسڵی كردووە تا بخرێتە سەر دەوڵەتی عێراق، داواكەی سەبارەت بە دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عێراق و ڕیفراندۆم بۆ دەستنیشانكردنی پاشەڕۆژی كوردستان، بە شێوەیەكی تر تەماشا دەكرێت. بەلای منەوە زۆربەی خەڵكی كوردستان لە سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقەوە بەشدارییان لە بنیاتنانی ئەم دەوڵەتە نەكردووە، بۆیە ئەمڕۆكە دەتوانێ داوای دامەزراندنەوەی ئەم دەوڵەتە بكات و ئایندەی خۆی دەستنیشان بكات بەو چەشنەی خۆی دەیەوێ.

(1) Marina Kent, Oil and Empire, p. 120

(2) دایقد كەرن، “رجلان اقحما الاكراد بالعراق، مناورات كوكس – ولسن”، حەمید عەبدولمەلیك لە ئینگلیزییەوە كردوویەتی بە عەرەبی، هەفتەنامەی “الاتحاد”، ژمارە 326، 9 تەمووزی 1999. هەروەها تەماشای نووسینەكەم بكە لەژێر ناوی: كیفیة تقریر مصیر ولایة

الموصل العپمانی، هفتنامی (الاتحاد)، ژمار (346) ی 26 نقمبری 1999.

(3) Stephen H. Longrigg, Mesopotamia 1917 – 1920, P 92.

Iraq, A Clash of Loyalties 1900 – 1950, p 22